



ЗАШТИТА ОД  
ДИСКРИМИНАЦИЈА,  
БУЛИНГ И ГОВОР  
НА ОМРАЗА

# ВРСНИЧКО НАСИЛСТВО (БУЛИНГ), ДИСКРИМИНАЦИЈА И ГОВОР НА ОМРАЗА МЕЃУ СРЕДНОШКОЛЦИТЕ

ДОКУМЕНТ ЗА ЈАВНИ ПОЛИТИКИ



Институт за човекови права



Auswärtiges Amt



HUMAN RIGHTS



**ЗАШТИТА ОД  
ДИСКРИМИНАЦИЈА,  
БУЛИНГ И ГОВОР  
НА ОМРАЗА**

## **ВРСНИЧКО НАСИЛСТВО (БУЛИНГ), ДИСКРИМИНАЦИЈА И ГОВОР НА ОМРАЗА МЕЃУ СРЕДНОШКОЛЦИТЕ**

ДОКУМЕНТ ЗА ЈАВНИ ПОЛИТИКИ

Издавач:

**Институт за човекови права**

Автори:

**Неда Петковска**

**Маргарита Цаца Николовска**

Уредник:

**Антонио Павловски**

Лектура:

**Татјана Стојановска**

*Скопје, 2022 година*

*Овој извештај е изработен со финансиска поддршка од Германската амбасада. Неговата содржина е одговорност на Институтот за човекови права и не ги одразува гледиштата на Германската амбасада или влада.*

# СОДРЖИНА

---

## ВОВЕД

4

## ДИСКРИМИНАЦИЈА

5

Правна рамка

6

Резултати од истражување

11

## ГОВОР НА ОМРАЗА

15

Правна рамка

16

Резултати од истражување

18

## ВРСНИЧКО НАСИЛСТВО/БУЛИНГ

20

Правна рамка

21

Резултати од истражување

24

## ЗАКЛУЧОК

29

## ПРЕПОРАКИ

33

# ВОВЕД

Овој документ е подготвен во рамки на проектот „Заштита од дискриминација, булинг и говор на омраза“, финансиски и стратешки поддржан од Германската амбасада во Скопје, а спроведен од Институтот за човекови права во Скопје. Документот нуди преглед на правната рамка во државата, како и на наодите од сеопфатното истражување на темите ‘врсничко насилство/ булинг, дискриминација и говор на омраза’, со фокус на учениците во средните училишта во Скопје. Дополнително, документот дава препораки за главните чинители и носители на одлуките во Северна Македонија, со цел да се покрене свеста за потребата од заштитни механизми за справување со феномените на врсничко насилство, дискриминација и говор на омраза меѓу учениците и да се преземат насочени мерки кон искоренување на овие феномени.

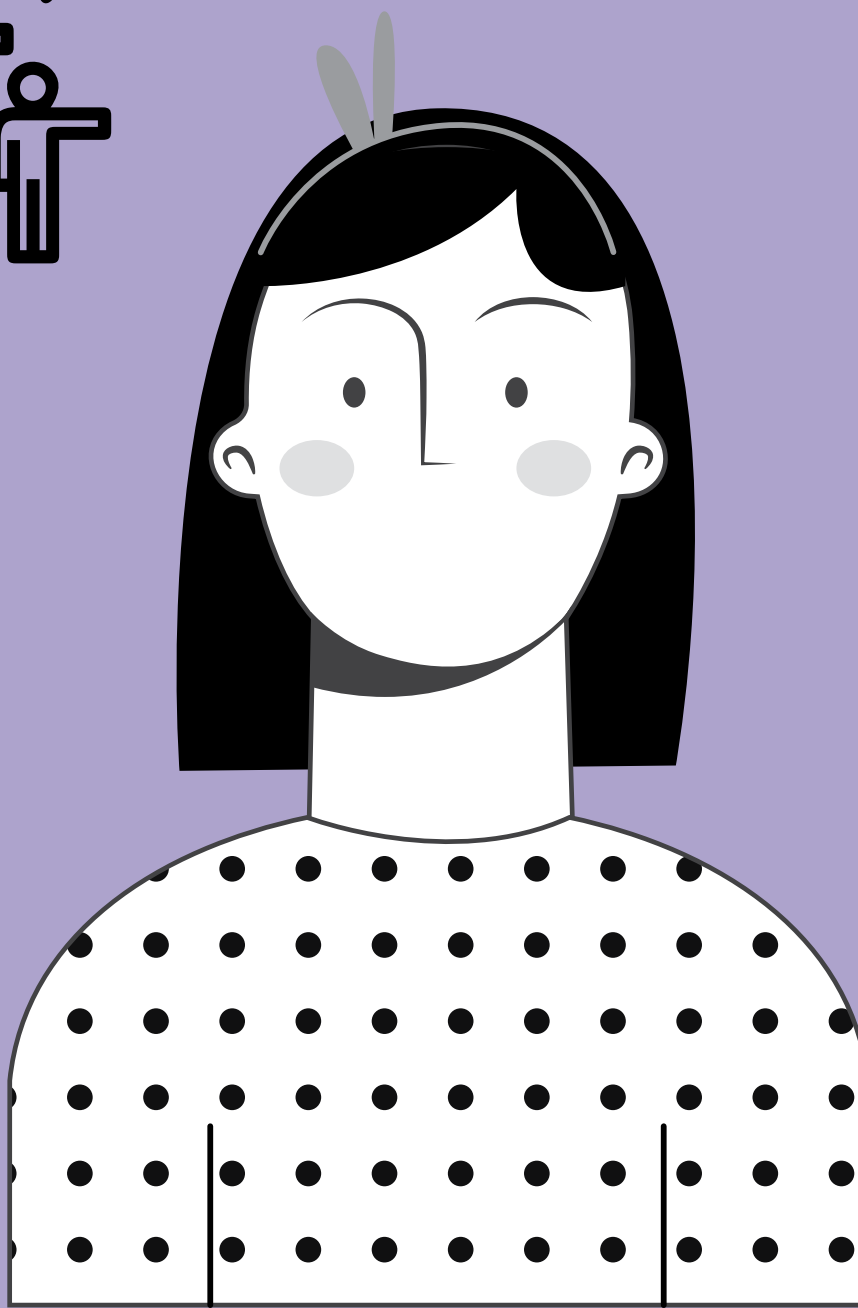
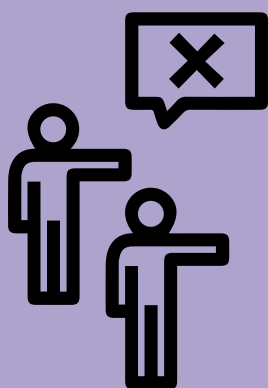
Документот се базира на повеќе претходно спроведени активности и резултати, постигнати преку проект. Имено, спроведен е дигитален курс за наставници на споменатите теми, како и сеопфатно квантитативно истражување: „Булинг, говор на омраза и дискриминација меѓу учениците од средните училишта во град Скопје“ кое опфаќа ставови и перцепции на наставниците и учениците од трета и четврта година од 22 средни училишта кои работат на територијата на градот. Истражувањето беше спроведено во периодот од декември 2021 до февруари 2022 година и опфати 995 ученици и 255 наставници. Дополнително, во април 2022 година беше спроведена фокус-група со претставници на Бирото за развој на образованието (БРО), дел од стручните служби во училиштата во Скопје - професори/наставници, родители, претставници на Министерството за образование и наука и претставници на Државниот просветен инспекторат (ДИП). На фокус-групата учествуваа вкупно 15 претставници од овие групи и институции. Фокус-групата имаше за цел да даде квалитативен аспект на истражувањето, да ги согледа ставовите на сите учесници со различните перспективи, како и да потврди или да одрече некои од наодите на квантитативното истражување. Сите овие податоци и постоечки документи придонесоа кон детална и сеопфатна синтеза на информациите и нивно процесирање за потребите на анализата во документот.

Документот е структуриран во три главни тематски целини: **(1)** дискриминација, **(2)** говор на омраза и **(3)** врсничко насилство, односно булинг. Под секоја тематска целина е вклучена националната правна рамка за областа, како и главните податоци од сеопфатното истражување, заедно со интерпретацијата на некои од информациите кои нудат интересни корелации и отвораат теми за понатамошна дискусија. Овие податоци се вклучени со цел да ја претстават пошироката слика за проблемите кои ги опфаќа: имено, од една страна да се согледаат легислативните механизми за регулирање на областите, а од друга страна да се види случајот во практика и оттука да се извлече заклучок колку законската рамка соодветствува на секојдневните потреби на учениците и другите засегнати чинители, кога станува збор за справување со, и намалување на присуството на дискриминација, булинг и говор на омраза меѓу учениците.

Конечно, документот нуди заклучок и препораки за засегнатите страни и носечките институции кои треба да работат на справување со предизвикот и кон искоренување на овие штетни појави.

# ДИСКРИМИНАЦИЈА

---



# ПРАВНА РАМКА

Еднаквоста на сите граѓани е темелна вредност на социо-политичкиот поредок на нашата држава. **Уставот** на Република Северна Македонија, во член 9, вели: „Граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата, независно од полот, расата, бојата на кожа, националното и социјалното потекло, политичкото и верското уверување; имотната и општествената положба. Граѓаните, пред Уставот и пред законите, се еднакви“. Дополнително, член 110 од Уставот експлицитно ја спомнува забраната од дискриминација, давајќи му улога на Уставниот суд на РСМ да ги штити слободите и правата на човекот и граѓанинот што се однесуваат на слободата на уверувањето, совеста, мислата и јавното изразување на мислата, политичкото здружување и дејствување и забраната на дискриминација на граѓаните по основ на пол, раса, верска, национална, социјална и политичка припадност.<sup>1</sup> Амандман XI пак, ја конкретизира и улогата на Народниот правобранител во заштитата на начелата на недискриминација, како и соодветната и правичната застапеност на припадниците на заедниците во органите на државната власт, органите на единиците на локалната самоуправа и во јавните установи и служби.<sup>2</sup> Врз основа на член 50 од Уставот, секој граѓанин може да се повика на заштитата на слободите и правата, утврдени со Уставот, пред судовите и пред Уставниот суд на Република Северна Македонија, во постапка заснована врз начелата на приоритет и итност.

Освен со Уставот, принципот на еднаквост и заштитата на слободите и правата на граѓаните се гарантирани и регулирани со повеќе домашни законски и подзаконски акти, како што се **Законот за заштита на децата, Законот за еднакви можности на жените и мажите<sup>3</sup>, Законот за социјална заштита, Законот за работни односи<sup>4</sup>, Законот за основно образование, Законот за средно образование, Кривичниот законик**, итн. Последново значи дека освен што дискриминацијата е законски прекршок, таа претставува и кривично дело, инкриминирано преку членовите 137 и 417 од **Кривичниот законик**, преку кои се стипулира дека лице кое “врз основа на разлика на полот, расата, бојата на кожа, родот, припадност на маргинализирана група, етничката припадност, јазикот, државјанството, социјалното потекло, религијата или верското уверување и други видови уверувања, образованието, политичката припадност, личниот или општествениот статус, менталната или телесната попреченост, возраста, семејната или брачната состојба, имотниот статус, здравствената состојба, или која било друга основа предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор, ќе му одземе или ќе му ограничи права на човекот и граѓанинот, утврдени со Уставот на Република [Северна] Македонија, со закон или со ратификуван меѓународен договор, или кој врз основа на овие разлики им дава на граѓаните повластици, спротивни на Уставот на Република [Северна] Македонија, со закон или со ратификуван меѓународен договор, ќе се казни со затвор од три месеци до три години (член 137) и „тој што врз основа на разлика на полот, расата, бојата на кожа, родот, припадност на маргинализирана група, етнич-

1 Устав на Република Македонија. Број 08-4642/1, ноември 1991 година, со амандман XXXIII од „Службен весник 6/2019“ за прогласување на името Устав на Република Северна Македонија.

2 Ibid.

3 Ibid.

4 Овој закон наскоро треба да биде укинат и заменет со Законот за родова еднаквост, којшто е во согласност со директивите на Европската Унија и меѓународните стандарди за унапредување на родовата еднаквост.

ката припадност, јазикот, државјанството, социјалното потекло, религијата или верското уверување, други видови уверувања, образованието, политичката припадност, личниот или општествениот статус, менталната или телесната попреченост, возраста, семејната или брачната состојба, имотниот статус, здравствената состојба, или која било друга основа предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор, ги повредува основните човекови права и слободи, признати од страна на меѓународната заедница, ќе се казни со затвор од шест месеци до пет години.“ (член 417) Исто така, за ширење идеи за расна супериорност или пропагирања расна омраза или поттикнување расна дискриминација, предвидена е затворска казна од 6 месеци до 3 години.

Имајќи предвид дека Северна Македонија е земја-членка на Советот на Европа, мора да се напомене дека освен домашното право, државата може и треба да ги применува одредбите од ратификуваните меѓународни документи за заштита на човековите права, како што се **Европската конвенција за човекови права** и воспоставените стандарди на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) за заштита од дискриминација на граѓаните.

Меѓутоа, конкретно, како *lex specialis*, заштитата, како и превенцијата од дискриминација, главно се уредени во **Законот за заштита и спречување од дискриминација**<sup>5</sup>. Овој закон, првично усвоен во 2019 година и подоцна укинат, па повторно донесен во 2020 година, нуди најсеопфатна заштита на граѓаните од дискриминација, во согласност со меѓународните стандарди за заштита од дискриминација. Законот е усогласен со директивите на Европскиот парламент и на Советот на ЕУ, но и со принципите на конвенциите на Советот на Европа и пресудите на Европскиот суд за човекови права.

Законот за спречување и заштита од дискриминација ги уредува превенцијата/заштитата и забраната од дискриминација, облиците и видовите на дискриминација, постапките за заштита од дискриминација, како и составот и работата на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација. Член 5 од законот ја забранува секоја дискриминација врз основа на раса, боја на кожа, потекло, национална или етничка припадност, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, припадност на маргинализирана група, јазик, државјанство, социјално потекло, образование, религија или верско уверување, политичко уверување, друго уверување, попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, лично својство и општествен статус или која било друга основа. Дополнително, во член 6 се дефинира дискриминацијата како „соео разликување, исклучување, ограничување или давање првенство што се заснова на дискриминаторска основа, со сторување или несторување, што имаат за цел или за резултат спречување, ограничување, признавање, уживање или остварување на правата и слободите на одредено лице или група, на еднаква основа со други. Ова ги опфаќа сите форми на дискриминација, вклучително и оневозможувањето соодветно приспособување и оневозможување пристапност и достапност до инфраструктурата, добрата и услугите“.

Главните новитети и одредби во овој закон, кои не беа присутни во претходното законско решение, се вклучување на сексуалната ориентација и родовиот идентитет, експлицитно, како основни за дискриминација. Понатаму, видовите на дискриминација се подобро и скалесто дефинирани, односно освен тоа што се опфатени повеќе видови дискриминација, како што се: вознемирување, виктимизација, се-

<sup>5</sup> Исто така во процес на менување, со цел усогласување со меѓународните стандарди.

грегација, постојат и потешки облици на дискриминација, како што се повеќекратната и интерсекциската дискриминација. Комисијата за спречување и заштита од дискриминација е професионализирано тело за еднаквост, кое ги исполнува европските стандарди за независност и стручност и преставува еден од основните механизми, достапни до граѓаните, за спречување и заштита од дискриминација. Товарот на докажување паѓа на сторителот на дискриминацијата. Граѓаните кои поведуваат судска постапка за случај на дискриминација се ослободени од административни судски трошоци. Конечено, инсталирана е можноста за тужба од јавен интерес, *actio popularis*, која претставува заедничка тужба од разни организации и здруженија, кои сметаат, односно можат да направат веројатно дека е сторена дискриминација врз (група) граѓани и дека е од јавен интерес да се заштитат правата на оваа група луѓе.

Со оглед на тоа што овој документ за јавни политики ја има во фокус, меѓу другото, дискриминацијата меѓу учениците во средното образование, од значење е да се спомне и тоа дека, со член 3 од **Законот за средното образование**<sup>6</sup>, се забрануваат „дискриминации засновани на пол, раса, боја на кожа, национално и социјално потекло, политичко и верско уверување, имотна и општествена положба“.

Освен со законите и нивните подзаконски акти, начелото на еднаквост и недискриминација е застапено и во националните стратешки документи кои ги усвоила нашата држава и на тој начин изразила политичка волја да постапува согласно со овие начела. Таков документ е **Националната стратегија за еднаквост и недискриминација**, 2016-2020 година, која во овој момент е со истечен рок на важење, а во тек е подготовка и усвојување на нова стратегија<sup>7</sup>. Стратегијата ги претставува декларативните напори на државата во насока на унапредување на човековите права преку превенција и заштита од дискриминација, и промовира специфични тематски цели и активности кои треба да се преземат во одреден период за да се доближи целосното остварување на еднаквост и недискриминација. Во неа дополнително се дефинирани и мерките, индикаторите, клучните креатори на политиката за унапредување на правата и еднаквите можности, одговорните чинители и сите засегнати страни во воспоставувањето еднаквост и недискриминација, како и финансиските импликации за остварување на стратешките цели.

---

6 Закон за заштита и спречување дискриминација, од 30.10.2020г. „Службен Весник, бр. 258/2020“.

7 Закон за заштита и спречување дискриминација, од 30.10.2020г. „Службен Весник на РСМ, бр. 258/2020“.



# МЕХАНИЗМИ И ТЕЛА ЗА ЗАШТИТА ОД ДИСКРИМИНАЦИЈА

## Комисија за спречување и заштита од дискриминација (КСЗД)

КСЗД е самостоен независен орган кој работи во согласност со надлежностите утврдени со Законот за спречување и заштита од дискриминација. Комисијата има широк спектар на надлежности, меѓу кои и да постапува по претставки на лицата кои сметаат дека се жртва на дискриминација, без разлика дали истата е сторена од државните, од јавните институции или од приватниот сектор. Таа, исто така, поведува и постапки за заштита од дискриминација по службена должност, но и по барање на странка или по сопствена иницијатива може да дејствува како пријател на судот (*amicus curiae*) во рамки на некоја судска постапка. Во случај на утврдена дискриминација, комисијата препорачува начин на отстранување на повредите на правото. Препораките и мислењата на комисијата не се правно обврзувачки – односно оној кој повредил нечие право на еднаквост може да не постапи по мислењето или по препораката на комисијата. Во тој случај КСЗД поднесува барање за покренување прекршочна постапка пред надлежниот суд за прекршоци.

## Народен правобранител

Како што беше претходно споменато, Амандман XI од Уставот ја поставува улогата на Народниот правобранител, а неговите надлежности се утврдени со Законот за Народниот правобранител, како и со подзаконските акти, односно деловниците и правилниците за работа на Народниот правобранител. Народниот правобранител е надлежен да постапува во случаи на дискриминација, но единствено кога дискриминацијата е сторена од државни или јавни институции. По поднесената претставка, Народниот правобранител може да одлучи да поведе постапка, а во случај на утврдена дискриминација препорачува начин на отстранување на повредите на правото.

## Судска постапка

За заштита од дискриминација може да се поведе граѓанска постапка пред основните судови. Лицето кое смета дека е дискриминирано може да поднесе тужба пред надлежен граѓански суд, а постапката е итна. Како што беше и претходно напоменато, лицата кои ќе поведат судска постапка за заштита од дискриминација се ослободени од плаќање трошоци за судски такси и истите се покриваат од Буџетот на РСМ. Товарот на докажување преминува на тужениот за дискриминација, со цел да докаже дека не била извршена дискриминација, доколку тужителот изнел факти што го прават веројатно тврдењето за дискриминација. Во судската постапка за заштита од дискриминација, покрај доказите, пропишани во Законот за парнична постапка, како доказ можат да се користат и статистички податоци и/или податоци добиени со тестирање на ситуацијата. Во рамки на постапката, може да се јават и замешувачи, односно трети лица, кои во рамки на својата дејност се занимаваат со заштита на правата на еднаквост и недискриминација, за чиешто права се одлучува во постапката.

Дополнително, Уставниот суд може да одлучува по поднесено барање за заштита на слободите и правата на секој граѓанин кој смета дека му е повредено правото или слободата, утврдени со член 110 од Уставот на РСМ, во рок од 2 месеци од денот на доставувањето конечен или правосилен поединечен акт, односно од денот на дознавањето за преземање дејство со кое е сторена повредата, но не подоцна од 5 години од денот на неговото преземање. Во барањето, потребно е да се наведат

причините поради кои се бара заштита, актите или дејствата со кои тие се повредени, фактите и доказите на кои се заснова барањето, како и други податоци потребни за одлучувањето на Уставниот суд.<sup>8</sup>

Бидејќи, како што видовме, дискриминацијата е забранета и со Законот за средно образование (меѓу другите закони за образование), надлежен за преземање дејствија за спречување дискриминација е и Државниот просветен инспекторат. Исто така, имајќи ги предвид одредбите во Кривичниот законик, преку кои е инкриминирана дискриминацијата, Јавното обвинителство и полицијата исто така се надлежни да постапуваат во случаи на дискриминација, преку поднесување кривична пријава до Основното јавно обвинителство (ОЈО), или до Министерството за внатрешни работи (МВР). Сепак, ова се механизми кои најретко се употребувани за заштита од дискриминација.

---

<sup>8</sup> Значи, од административна такса, но не и од други видови трошоци (пр. адвокатски, или во случај на загуба на спорот).

# РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Како што беше спомнато и во воведот на анализа, Институтот за човекови права спроведе квантитативно истражување за булинг, говор на омраза и дискриминација меѓу учениците од средните училишта во Скопје, во периодот од декември 2021, до февруари 2022 година, во кое учествуваа 995 ученици и 255 наставници.

Поспецифично, аспектот на дискриминација во рамки на истражувањето ги опфаќа ставовите на учениците и наставниците и нивната перцепција за присуството на дискриминацијата во нивното училиште, како и нивните ставови за тоа кои се најчестите причини поради кои таа се случува.

Истражувањето покажува дека **повеќе од една третина од учениците сметаат дека дискриминацијата е присутна или многу присутна во нивното училиште.** При тоа постојат родови разлики во перцепцијата за степенот на присуство на дискриминација во училиштето. Имено, девојчињата, за разлика од момчињата, сметаат дека дискриминацијата е многу почеста појава во нивното училиште, односно речиси 31% од девојчињата сметаат дека дискриминацијата е присутна, а 16,4% сметаат дека таа е многу присутна појава. За разлика од нив, речиси 20% од момчињата сметаат дека дискриминацијата е присутна, а само 7,3% дека е многу присутна во нивното училиште. Ова значи дека перцепциите за тоа колку има дискриминација во училиштето се различни кај девојчињата и момчињата. Иако ваквите одговори даваат слика за нивната перцепција, а не за нивното лично искуство со дискриминација, сепак може да се изведат две можни сценарија: или девојчињата имаат повеќе знаење и вештини да ја препознаат дискриминацијата и разни облици на дискриминација, или тие се навистина поизложени на дискриминација и оттука се посклони да ја перципираат дискриминацијата како позастапена во нивното училиште, споредбено со нивните машки соученици.

Во однос на перцепцијата на учениците за присуството на дискриминација врз основа на нивната етничка припадност, истражувањето не забележува значајни разлики во нивните ставови. Односно, разликата во перцепцијата на дискриминацијата речиси воопшто не зависи од етничката припадност.

На прашањето колку **наставниците** сметаат дека дискриминацијата е присутна меѓу учениците во училиштето во кое тие предаваат – се забележува значителна разлика во перцепциите меѓу наставниците и учениците. Имено, само 16,4% од наставниците сметаат дека дискриминацијата е присутна, а само 1,3% од нив сметаат дека е многу присутна. Оваа значителна разлика во гледиштата меѓу наставниците и учениците покажува дека или свеста и вештините за препознавање на дискриминацијата кај наставниците не се добро развиени, или дека дискриминацијата не се случува толку често пред нив, што може да се должи на нивниот авторитет како наставно-научен кадар и како модел за однесување.

Интересно е дека, додека кај учениците постои значителна разлика во перцепцијата за присуството на дискриминација, во зависност од нивниот пол, истото не е забележливо кај наставниците. Но, има статистички забележителна разлика и при тоа јасна корелација во перцепцијата кај наставниците, а тоа е врз основа на етничката припадност. Истражувањето покажува дека наставниците од албанска етничка припадност сметаат дека дискриминацијата меѓу учениците е многу помалку присутна, во споредба со наставниците Македонци, како и наставниците од друга етничка припадност. Конкретно, 46,2% од наставниците Албанци сметаат дека дискриминацијата меѓу учениците воопшто не е присутна, наспроти 19,9% од наставниците Македонци и 12,5% од наставниците од другите етнички заедници. Ова е интересен податок и можеби спротивен на интуицијата, ако се земе предвид мислењето дека заедниците од немакедонска етничка припадност историски имале понеповолен пристап до образование. Можеби ваквиот податок, слично како и целокупната перцепција на наставниците, повеќе се должи на немањето свест за присуството на дискриминација меѓу учениците, одошто на вистината за отсуство на дискриминација.

Од друга страна пак, на прашањето: “Кои, според Вас, се најчестите основи за дискриминација?” - **наставниците одговориле** дека тоа е етничката или верската припадност, односно 25,4% од вкупниот број наставници одговориле дека етничката или верската припадност е причина за дискриминација. Меѓу најчестите одговори за причините за дискриминација се полот (24,6% од наставниците го одговориле ова), економскиот статус (22,4%), сексуалната ориентација (6%), местото на живеење (3%), а 11,2% одговориле “нешто друго”, но не прецизирале што.

Во однос на **изложеноста на дискриминација**, односно на перцепцијата за тоа колку од учениците биле изложени на некоја форма на дискриминација, битно е да се напомене дека иако нема значајни разлики во одговорите на учениците врз основа на пол и/или етничка припадност, има значителни разлики меѓу перцепцијата на учениците и перцепцијата на наставниците за истото прашање. Имено, структурата на одговорите од учениците е следна: 50,5% сметаат дека дискриминација се случила кај помалку од 30% од соучениците, или врз нив, во последната година; 39,5% од учениците сметаат дека дискриминацијата им се случила на 30 до 70% од децата, додека 10% од учениците сметаат дека тоа е доста честа појава, која им се случила на повеќе од 70%<sup>9</sup> од учениците во последната година. За разлика од нив, мнозинството од наставниците смета дека тоа е редок феномен, односно 85,5% од наставниците рекле дека во текот на изминатата година тоа им се случило на помалку од 30% од учениците. Единствената разлика меѓу наставниците е тоа дека има тенденција меѓу помладите наставници да сметаат дека дискриминацијата е нешто пораспостранета, споредбено со повозрасните наставници.

Овие податоци се конзистентни и на претходните, односно на перцепцијата за присуството на дискриминација. Логично, доколку наставниците сметаат дека дискриминацијата е помалку застапен феномен во училиштето, за разлика од учениците, истите тие би сметале дека и помал број ученици биле изложени на дискриминација. Сепак, останува отворена дилемата: Која е причината за ваква разлика во перцепцијата? Дали наставниците се помалку отворени, помалку свесни и имаат

---

<sup>9</sup> Закон за средното образование „Службен весник на Република Македонија. бр. 44/95, 24/96, 34/96, 35/97, 82/99, 29/02, 40/03, 42/03, 67/04, 55/05, 113/05, 35/06, 30/07, 49/07, 81/08, 92/08, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 06/12, 100/12, 24/13, 41/14, 116/14, 135/14, 10/15, 98/15, 145/15, 30/16, 127/16, 67/17 и 64/18 и Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 229/20“.

помал капацитет да препознаат дискриминација, или пак не се сведоци на дискриминација толку често, колку што очигледно тоа е меѓу учениците? Во секој случај, овие податоци оставаат простор подлабоко да се навлезе во истражувањето на причините за различната перцепција и во можните решенија на ова ниво, за да се добие пообјективно адресирање на проблемот со дискриминацијата.

## ФОКУС ГРУПА

Учесниците во фокус-групата делумно ги потврдија резултатите од кванитативната анализа. Пред сè, само мал број од учесниците всушност и воопшто зборуваа за дискриминација во училиштата. Многу повеќе од нив беа посветени на темата “врсничко насилство/булинг”, што остава впечаток дека дискриминацијата не е приоритетна тема или предизвик за нив, или пак не е област која е препознаена како еден од главните проблеми.

Еден од претставниците на научно-наставниот кадар во фокус-групата, од албанска етничка припадност, го потврди ставот дека дискриминацијата не е толку застапена во неговото училиште и дека дополнително, дискриминацијата врз основа на меѓуетничка припадност е помала од претходно. Пандемијата со Ковид-19 не влијала негативно, односно не придонела кон зголемување на дискриминацијата, туку довела, пред сè, до зголемување на врсничкото насилство меѓу учениците. Ова е интересен податок кој укажува на тоа дека и покрај тоа што дигитализацијата играше клучна улога во образовниот процес за време на пандемијата, сепак, од страна на вработените во училиштата, не се перципира различен третман или пристап до неа врз основа на етничката припадност. Од друга страна, и покрај немањето на настава со физичко присуство, се забележува зголемување на врсничкото насилство, но повторно, не врз основа на етничка припадност.

Дополнително, претставникот на Државниот просветен инспекторат истакна дека многу е почеста дискриминацијата од страна на повозрасните [вработени во училиштата и родители] кон децата, отколку меѓу самите ученици. Практично, тоа е онаа дискриминација во која има вклучено односи на моќ. Понатаму, од инспекторатот и од Бирото за развој на образование сметаат дека има пропусти во законската рамка за средно образование, бидејќи, иако дискриминацијата во него е забранета, сепак не се вклучени одредби кои предвидуваат одговорност, или парична казна за директорот на училиштето, доколку е утврдено непостапување во случај на дискриминација.

Главен проблем, кој го истакнаа сите учесници кога се работи за оваа тема во средните училишта, во суштина е недоволната имплементација на законските одредби, како и сè уште непостоењето на изготвени и применливи подзаконски акти. Дополнително, постои дискрепанца во програмирањето и спроведувањето на училишните програми. Одредени училишта ја вклучуваат темата на дискриминација во своите годишни програми, како и во дел од наставата, но други не ја вклучуваат оваа област во програмирањето, доколку тоа не е специфично наложено од повисоките инстанци, па наставниот кадар и стручните служби се оставени на своја иницијатива да делуваат по прашањата засегнати со оваа тема.

Исто така, како проблем беше истакната и работата на стручните служби, односно перцепцијата на учениците за улогата на стручните служби – педагог и психолог.

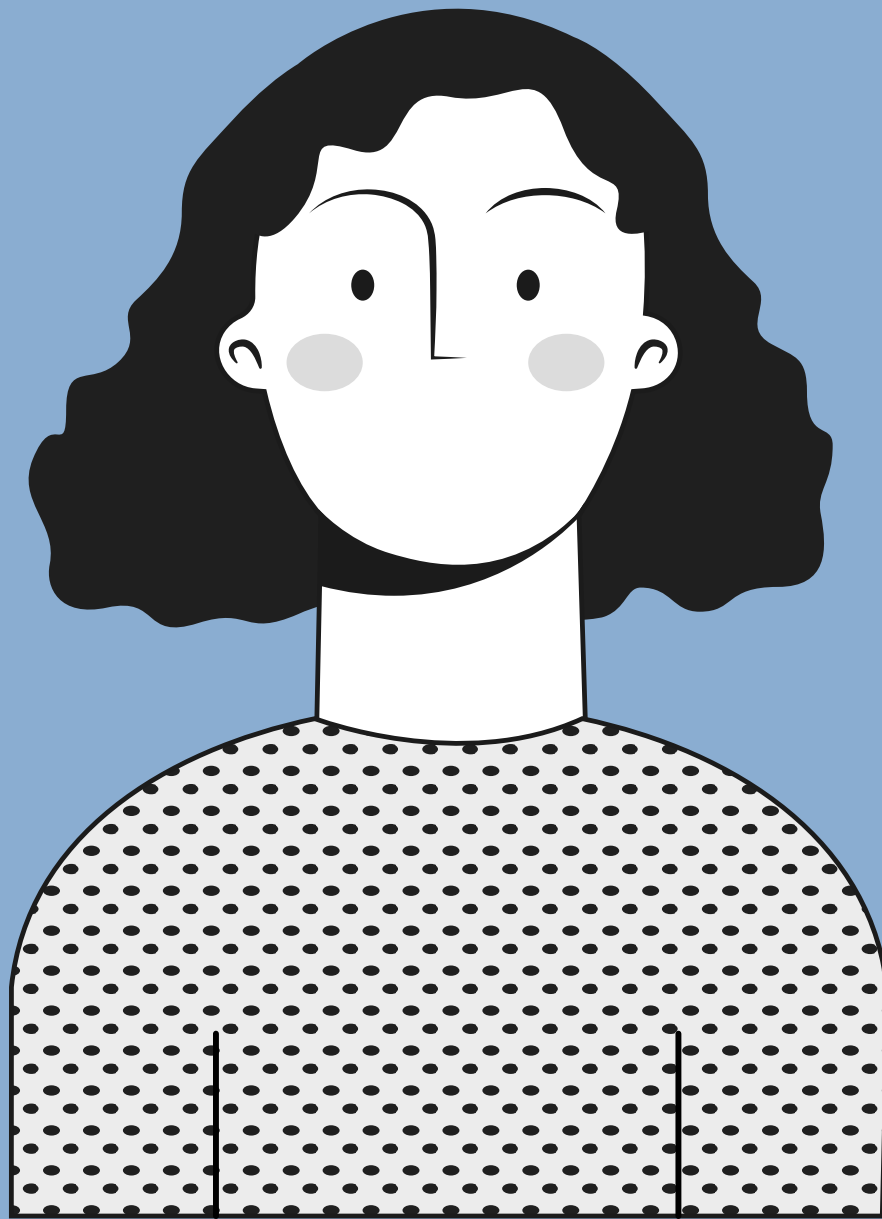
Имено, на стручните служби се гледа како на дисциплинска мерка, како на служби кои постојат со цел да се казнува ученикот, а не како на служби за психолошка и советодавна поддршка на учениците.

Конечно, повеќето учесници сметаат дека дискриминацијата започнува уште во основното училиште и дека продолжува да се провлекува во текот на средното образование. Оттука, потребно е да се посвети уште повеќе внимание на овој проблем во основните училишта, во поглед на собирањето податоци, како и за воведувањето превентивни мерки, од најмала возраст.

# ГОВОР НА ОМРАЗА

---

#?!\*!!?



# ПРАВНА РАМКА

Република Северна Македонија има делумно развиено правна рамка за следење, спречување и санкционирање на говорот на омраза. Рамката е комбинација од мерки и одредби на кривичното, административното и граѓанското право. Истата предвидува надлежност на повеќе институции кои можат да преземаат дејствија против говорот на омраза.<sup>10</sup>

Во националната правна рамка говорот на омраза претставува кривично дело и е опфатен со повеќе кривични дела, стипулирани во **Кривичниот законик** (КЗ). Со измените на КЗ, од 2018 година, дополнително се регулираа и забранија повеќе видови дела од омраза, вклучително и говор на омраза, дефинирано како: „кривично дело против физичко или правно лице и со нив поврзани лица или имот, кое е сторено во целост или делумно поради реална или претпоставена (замислена, вообразена) карактеристика, или поврзаност на лицето што се однесува на раса, боја на кожа, националност, етничко потекло, религија или уверување, ментална или телесна попреченост, пол, родов идентитет, сексуална ориентација и политичко уверување.“ (член 122, став 42)<sup>11</sup>

Говорот на омраза е забранет преку повеќе одредби од КЗ, и тоа: „Загрозување на сигурноста“ – чл.144, „Изложување на подбив на македонскиот народ или на припадниците на заедниците“ – чл.179, „Предизвикување омраза, раздор или нетрпеливост врз национална, расна, верска и друга дискриминаторска основа“ – чл. 319, „Ширење расистички и ксенофобичен материјал по пат на компјутерски систем“ - чл.394-г, „Одобрување или оправдување геноцид, злосторства против човечноста или воени злосторства“ – чл.407- а, и „Расна и друга дискриминација“ - чл.417 став 3 од Кривичниот законик. Овие дела, во суштина, го забрануваат секое омаловажување, разгорување и ширење нетрпеливост и омраза, загрозувањето на сигурноста и изложувањето на подбив на различни групи луѓе во општеството поради нивните лични карактеристики или припадноста кон одредена група, кое најчесто се случува по основ на раса, религија, етничка припадност, национално потекло, јазик, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, класа/социјално потекло, телесна и/или интелектуална попреченост.

**Законот за прекршоци против јавниот ред и мир** го регулира сторувањето прекршок против јавен ред и мир за оној кој со своето однесување или постапка го нарушува мирот, работата или вообичаениот начин на живеење на граѓаните, на јавно место ја загрозува нивната безбедност или создава несигурност или го нарушува остварувањето на нивните права и обврски, или на друг начин го нарушува јавниот ред и мир. Законот го смета за прекршок и неовластеното отстранување, кинење, замачкување, оштетување или кој било друг начин на кој се изложуваат на подбив државните симболи на државата или симболите на припадниците на заедниците.

Од големо значење е и **Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги**, донесен во 2013 година, во кој е транспонирана директивната на ЕУ за аудиовизу-

<sup>10</sup> Ibid.

<sup>11</sup> Влада на РМ (2019) „Национална стратегија за развој на концептот за едно општество и интеркултурализмот 2020-2022 година“ стр. 11. Достапно на: [https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/strategija\\_ednoopshtestvo\\_29.10.2019.pdf](https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/strategii/strategija_ednoopshtestvo_29.10.2019.pdf)



елни медиумски услуги. Со законот се забрануваат програми со кои се загрозува националната безбедност, се поттикнува на насилно уривање на уставниот поредок на државата, се повикува на воена агресија или на оружен конфликт, се поттикнува или се шири дискриминација, нетрпеливост или омраза врз основа на раса, пол, религија или националност. Посебните забрани треба да бидат во согласност со практиката на Европскиот суд за човекови права. Согласно со овој закон, Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (ААВМУ) има надлежност да постапува во случаи на прекршување на законот. ААВМУ може да донесе решение за писмена опомена, барање за поведување прекршочна постапка, предлог до Советот на ААВМУ за одземање дозвола или решение за бришење од Регистарот, во согласност со законот. Покрај радиодифузерите, ААВМУ има надлежност и за аудиовизуелните медиумски услуги по барање, но Агенцијата **не е** надлежна за печатените и електронските медиуми.

Говорот на омраза е забранет и со **Законот за спречување на насилството и недостојното однесување на спортски натпревари**, со кој се регулира насилството, безбедноста на учесниците и недостојното однесување за време на натпреварите. Понатаму, со **Законот за медиуми**, со кој се забрануваат содржини во медиумите кои ја загрозуваат националната безбедност, поттикнуваат насилно уривање на уставниот поредок на РСМ, повикуваат на воена агресија или на вооружен конфликт, поттикнуваат или шират дискриминација, нетрпеливост или омраза врз основа на раса, пол, религија или националност. Говорот на омраза е регулиран и во **Законот за основно образование**, како причина родителот, односно старателот да се упати на советување, доколку ученикот/ученичката користи говор на омраза.

# РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Делот „*Говор на омраза*“ од квантитативното истражување спроведено од ИЧП, се фокусираше на слични аспекти како и кај деловите за дискриминација и булинг. Првично, учениците и наставниците беа прашувани околу нивните перцепции за присуството на говор на омраза во нивното училиште, а потоа за опсегот, односно изложеноста на учениците на говор на омраза, како и за причините за ваквата појава. Дополнително, од учениците беше побарано и да споделат некои податоци за личните искуства со говор на омраза, при што значително помалку ученици антиципирале одговори и споделиле искуство, со оглед на сензитивноста на темата и одбивноста да се говори за неа на лично ниво. Иако овој аспект не е главен дел на истражувањето, сепак е добар показател за степенот на свеста и стравот кој превладува кога се работи за изразување на личните искуства кај горливи теми, како што е говорот на омраза.

Мнозинството од учениците смета дека говорот на омраза е или присутен (35,3%) или многу присутен (15,9%), односно кај вкупно 51% од учениците. Тоа значи дека повеќе од секој втор ученик го дели ова мислење. Ова не само што е загрижувачки податок, туку е податок кој укажува на најтита потреба од преземање мерки за адресирање на проблемот. За разлика од учениците, повторно наставниците се помалку склони кон ставот дека говорот на омраза е присутен меѓу учениците во нивното училиште. Околу една четвртина од наставниците сметаат дека говорот на омраза е присутен (23,7%) или е многу присутен (2,1%). Многу поголем процент од наставниците, сметаат дека говорот на омраза воопшто не е присутен, или дека е само малку присутен – вкупно 46,3% од наставниците го делат овој став, додека секој втор ученик смета дека постои говор на омраза, а секој трет наставник смета дека ваквиот говор воопшто не постои. Само 2% од наставниците сметаат дека говорот на омраза е многу присутен.

Ваквата спротивност во ставовите повторно укажува на тоа дека или наставниците немаат капацитет да препознаат кога се случува говорот на омраза меѓу учениците, или учениците се помалку склони да практикуваат говор на омраза пред наставниците. Во секој случај, ставовите од учениците за големината на проблемот, а уште повеќе во комбинација со ставовите на наставниците за неприепознатливоста на проблемот од клучни фигури во образованиот систем, навистина се фрапантни податоци.

Во однос на изложеноста на говор на омраза во последната година, општо речено, речиси половина од наставниците сметаат дека говорот на омраза е многу ретка појава во училиштата. Ставот на учениците е дека говорот на омраза е позастапен: 45% од нив рекле дека помалку од 30% од нивните соученици, или самите тие, биле изложени на говор на омраза, 44,1% сметаат дека од 30 до 70% од учениците биле изложени и 10,8% сметаат дека од 71 до 100% од учениците биле изложени на говор на омраза. Разликата меѓу наставниците и учениците постои, но очигледно е поклопоувањето на структурата на одговорите. Само малку и од наставниците и

од учениците сметаат дека говорот на омраза е сеприсутен, во смисла на тоа колку многу од учениците го претрпеле во изминатата година.

На прашањето: Која форма, односно каде е најраспространет говорот на омраза? - и учениците и наставниците сметаат дека тоа се социјалните мрежи. Всушност ова може да е и една од причините зошто наставниците сметаат дека говорот на омраза е помалку застапен меѓу учениците во училиштето. Доколку наставниците имаат тенденција да не го перципираат онлајн просторот како дел од училишниот простор, можеби идејата за она што се случува на интернет не ја поврзуваат како нешто што е проблем и се случува во рамки на училиштето и помеѓу учениците.

## ЛИЧНИ ИСКУСТВА

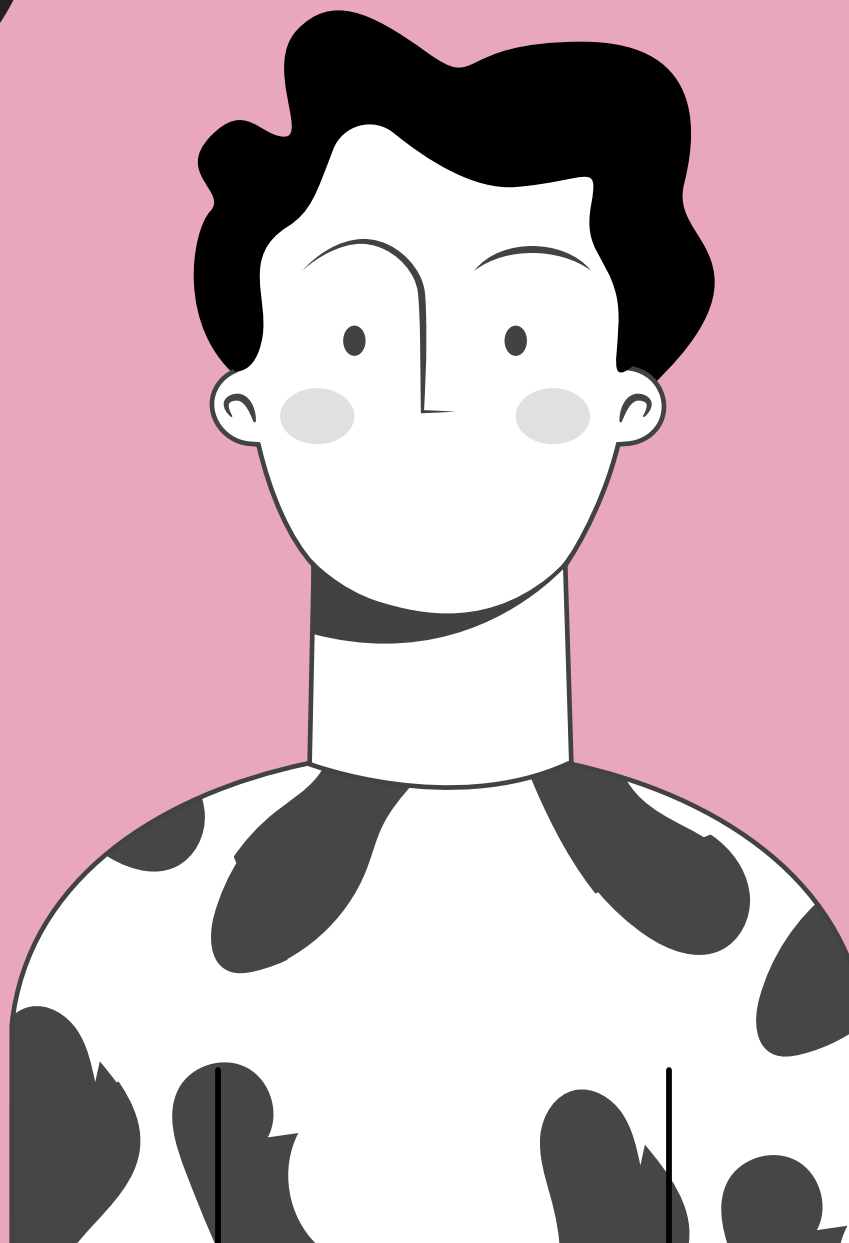
Кога беа прашани за **личните искуства**, како што беше и претходно наведено, учениците беа помалку отворени да разговараат на темата и да ги изразат сопствените ставови, па така, од вкупниот број прашани ученици, 22,6% не дале никаков одговор. Од оние што одговориле, околу една четвртина (25,2%) биле изложени на некоја форма на говор на омраза во изминатата една година. Притоа, ова искуство се однесува на тоа, без разлика каде се случил говорот на омраза, дали во училиштето, надвор од училиштето, или на социјалните мрежи. Споредено по пол, нема значајна разлика во одговорите. Тоа значи дека и' девојчињата и' момчињата подеднакво сметаат дека биле жртви на говор на омраза во изминатата година. Споредено по етничка припадност, се забележува статистичка значајност, меѓутоа корелацијата меѓу овие разлики е слаба. Забележливо е дека учениците од албанска етничка припадност се помалку склони да кажат дека биле жртви на говор на омраза, во споредба со учениците од македонска или друга етничка припадност.

## ФОКУС-ГРУПА

Испитаниците, за време на учество во фокус-групата, малку го допреа предизвикот со говор на омраза во училиштата и тоа претежно преку другите две теми од интерес на оваа анализа, односно врсничкото насилство и дискриминацијата. Додека дискриминацијата беше конкретно спомната и дискутирана, иако во мали наврати, говорот на омраза испитаниците го поврзуваа со другите две појави и не го именуваа како посебен предизвик или тема за конкретна дискусија. Од тие причини, за овој дел, наодите од фокус-групата се опишани преку другите тематски области и се преликани во заклучните согледувања и во препораките.

# **ВРСНИЧКО НАСИЛСТВО /БУЛИНГ**

---



# ПРАВНА РАМКА

Националната правна рамка за заштита на децата од насилство е широка и е опфатена во повеќе закони. Некои од овие закони, особено оние од областа на образование, експлицитно вклучуваат одредби за регулирање на врсничкото насилство/булинг, додека други пак ја регулираат материјата за превенција и заштита на децата од секој вид насилство, вклучително и од врсничко насилство, онаму каде што може да се протолкува како такво.

Едни од целите на **Законот за правда за децата** и неговата примена се остварувањето на приоритетен интерес и заштита на децата од криминал, **насилство** и од кој било облик на загрозување на нивните слободи и права и нивниот правилен развој. Слободите и правата на децата се загарантирани со Уставот на Република Северна Македонија, со Конвенцијата за правата на детето и со другите меѓународни договори за положбата на децата.

**Законот за заштита на децата** забранува секаков облик на дискриминација, психичко и физичко насилство врз децата и малтретирање. (член 12) Законот подетално не го регулира врсничкото насилство, но предвидува мерки за заштита на децата од насилство, како и глоби за физички лица и институции кои ќе извршат злоупотреба на дете.

**Кривичниот законик на РСМ**, со последните измени од 2018 година, во дефиницијата за насилство врз дете го опфаќа и психичкото насилство, насилството преку интернет, врсничкото насилство, како и демнењето и следењето дете (член 122, став 41).<sup>12</sup> Доколку врсничкото насилство е од потезок вид и постои сомнение дека со врсничкото насилство се врши или се извршило кривично дело, или пак трае подолго време, а училиштето не ги презема соодветните чекори за спречување на насилството и за заштита на жртвата, вработените се должни да повикаат друга институција, која најчесто ги вклучува Министерството за внатрешни работи, Јавното обвинителство, центрите за социјална работа или Народниот правобранител.

Според **Законот за основно образование**, вработените во основните училишта се должни да промовираат еднаквост и правичност помеѓу сите ученици и активно да се спротивставуваат на сите облици на дискриминација и насилство (член 5).<sup>13</sup> Понатаму, како една од должностите на училиштето е да изготвува Развојна програма за работа, во чии рамки мора да се промовира и добросостојбата на учениците, заштитата од насилство, од злоупотреба и запуштање, како и спречувањето дискриминација (член 49). Член 66 директно го регулира спречувањето насилство врз учениците и му налага на директорот на училиштето да го пријави секој облик на насилство, злоупотреба или запоставување сторено врз ученик од страна на друг ученик, родител, односно старател, наставник, стручен соработник или кое било друго лице што е вработено во училиштето, до надлежните институции утврдени со закон. Доколку директорот не го стори ова, предвидени се прекршочни глоби. Постапката за пријавување и заштита на ученик-жртва на која

<sup>12</sup> Закон за заштита и спречување дискриминација од 30.10.2020г. „Службен Весник на РСМ, бр. 258/2020“.

<sup>13</sup> Уставен суд на РСМ. „Поднесување барање за заштита на слободи и права“. Достапно на: [http://ustavensud.mk/?page\\_id=5668](http://ustavensud.mk/?page_id=5668)

било од наведените форми на насилство, злоупотреба и запоставување, се утврдени со подзаконски акт. При пријавувањето на насилството училиштето треба да го следи Упатството за пријавување и заштита на ученик, жртва на која било форма на насилство, злоупотреба или запоставување, кое го вклучува и врсничкото насилство. Според Упатството, во секое основно училиште треба да има контакт-лице за пријавување на насилство, како и можност за пријава, која може да вклучува писмена пријава, пријава преку телефон, но и анонимна пријава преку обележување кутија во која учениците ќе можат анонимно да пријават насилство. При пријавувањето на насилството, секогаш треба да се тргне од принципот воден од жртвата, односно дека таа не е виновна, а во процесите на подготовка на планот за спречување на насилството жртвата да биде консултирана. Ако ученикот учествува во различни форми на насилство, член 76 од Законот налага родителот, односно старателот да се упати на советување.

**Законот за средно образование** предвидува постоење педагошки мерки кон учениците во случај на повреда на должностите и обврските. Сторувањето на врсничко насилство се смета за повреда на должностите и обврските и зависно од обликот, може да биде причина за отстранување на ученикот од училиштето. Законот предвидува и задолжително советување на родителот, односно старателот, во случај на насилство и неетичко однесување на ученикот (член 58-а).

Освен законските и подзаконските акти, државата носи и национални стратегии, акциски планови и концепции од областа на образованието и заштита на децата од насилство, вклучително и врсничко насилство/булинг. Ваков документ е **Национална стратегија (2020-2025 година)**, проследена со **Акциски план (2020-2022 година) за превенција и заштита на децата од насилство**, во која врсничкото насилство – булинг се дефинира како „постојана и намерна злоупотреба на моќ во односите помеѓу врсниците преку повторувачко, вербално, физичко и/или социјално агресивно однесување, кое има намера да предизвика физички, социјални и/или психолошки повредувања. Булингот може да се случи лично или преку интернет, преку разни дигитални платформи и уреди и може да биде очигледен (видлив) или скриен“. Стратегијата дополнително нуди податоци за преваленца на булинг меѓу учениците и планира активности<sup>14</sup> во областа на зајакнувањето на вештините за справување со конфликти и ненасилна комуникација и отпорноста кон негативните искуства од детството кај децата.

**Националната стратегија за млади 2016-2025 година**,<sup>14</sup> исто така го препознава проблемот на врсничкото насилство, родово базираното насилство и силеџиството како клучен предизвик во областа на здравјето на младите. Со цел да се адресира овој проблем, Стратегијата предвидува: „Засилена соработка на стручните служби во училишта за препознавање на насилното однесување и жртвите на насилство (родово-базираното и друг вид насилство).“<sup>15</sup>

---

14 Иако нема значајна разлика во одговорот меѓу наставниците и наставничките.

15 скалата на категоризација е 71- 100% од учениците.

**Концепцијата за основно образование** од 2021 година исто така како приоритетна цел има обезбедување безбедни институции за образование и обука, без насилство, говор на омраза, дезинформации и дискриминација. Според Концепцијата, училиштето треба да придонесува во обезбедувањето поттикнувачка клима за сите ученици и засегнати страни во образовниот процес и треба да биде ангажирано во постојаното унапредување на физичките услови, на снабденоста со ресурси, на подобрување на безбедноста и креирање севкупна атмосфера, ослободена од дискриминација и насилство.<sup>16</sup>

---

<sup>16</sup> Ова е една од поважните одредби, кога станува збор за забрана за ширење на говор на омраза, и гласи: „(1) Тој што преку компјутерски систем во јавноста шири расистички и ксенофобичен пишан материјал, слика или друга репрезентација на идеја или теорија која помага, промовира или поттикнува омраза, дискриминација или насилство, против кое било лице или група, врз основа на пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, други видови уверувања, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална или телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, или на која било друга основа, предвидена со закон или со ратификуван меѓународен договор, ќе се казни со затвор од една до пет години. (2) Со казната од став (1) на овој член ќе се казни и тој којшто делото ќе го стори преку други средства за јавно информирање. (3) Тој што делото од ставовите (1) и (2) на овој член го врши со злоупотреба на положбата или на овластувањето, или ако поради тие дела дошло до безредие и насилства спрема луѓе, или до имотна штета од големи размери, ќе се казни со затвор од една до десет години.“

# РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Во однос на перцепциите за присуство, опсег и лични искуства на врсничко насилство или булинг, истражувањето спроведено од ИЧП покажува дека речиси две третини од учениците во средните училишта во Скопје потврдуваат присуство на булинг помеѓу учениците во нивното училиште. Притоа 27,8% од учениците велат дека булингот е присутен, а 9% дека е многу присутен. Само 13,9% од учениците рекле дека нема булинг во нивното училиште. Главен заклучок е дека околу една третина од учениците се согласуваат дека булингот е присутен или многу присутен.

Споредено по пол, девојчињата, за разлика од момчињата, сметаат дека булингот е поприсутен во нивното училиште. Имено, 44,7% од девојчињата сметаат дека булингот е присутен, или многу присутен во нивното училиште, за разлика од 26%<sup>17</sup> од момчињата кои одговориле на ова прашање. Процентот на девојчиња кои сметаат дека булингот е присутен, особено ако се земе предвид и категоријата на оние кои одговориле дека булингот е малку присутен, е значително поголем од тој кај момчињата. Резултатот е извонредно статистички значаен и врската помеѓу полот и перцепцијата за булинг е умерено силна. Ова значи дека постои силна корелација меѓу полот и перцепцијата за случено врсничко насилство, при што девојчињата го имаат ставот дека булингот е повеќе застапен во нивното училиште. Слично како и кај дискриминацијата, овој факт може да се должи или на тоа дека девојчињата имале повеќе искуство со булинг, или се посвесни и имаат капацитет да препознаат кога тој се случува.

Во однос на етничката припадност, истражувањето не покажува значајна разлика во ставовите на учениците.

Друг интересен податок е ставот на наставниците по истото прашање. Имено, за разлика од темите на дискриминација и говор на омраза, за кои учениците значително повеќе сметаат дека се присутни како појави во нивното училиште, наставниците сметаат дека булингот е поприсутен во споредба со ставот на учениците. Сепак, просекот на наставниците кои одговориле дека булингот е присутен на кој било начин, и оној на учениците, се премногу блиску за разликата да биде значајна.

Во однос на **опсегот, односно на степенот на изложеност на булинг**, околу две третини (61,9%) од учениците сметаат дека помалку од 30% од учениците во училиштето биле предмет на вербален или невербален булинг во изминатата година. Нема разлика во перцепцијата на опсегот на вербалниот и невербалниот булинг (колку од учениците биле жртва) во зависност од полот и етничката припадност на учениците.

Физичкиот булинг е помалку раширен од вербалниот и невербалниот булинг, а ставот на учениците е дека најраспространет е булингот на социјалните мрежи. Всушност, процентот на ученици кои сметаат дека од 30 до 70% или од 71 до 100% од

<sup>17</sup> Совет за етика во медиумите во Македонија – СЕММ. (2020) „Говор на омраза, меѓународна и национална правна рамка со посебен осврт на медиумите“. Достапно на: <https://bit.ly/3K4N72A>



нивните врсници биле предмет на булинг на социјални мрежи е голем. Само 16,1% од учениците сметаат дека опфатот е речиси целосен, односно дека од 71 до 100% од учениците биле жртва на булинг на социјалните мрежи. Притоа, кога се работи за оваа форма на булинг, постои значајна разлика во перцепцијата меѓу девојчињата и момчињата и околу 1/5 од девојчињата сметаат дека опсегот е речиси целосен (71-100%) наспроти околу 1/10 (9,5%) од момчињата.

Кога се работи за наставниците, огромнен дел од нив (86,7%) сметаат дека физичкиот булинг во нивното училиште е од мал размер и дека опфаќа помалку од 30% од учениците, а најраспространет е булингот на социјалните мрежи. За споредба, истото го рекле 77,4% од учениците. Во суштина, перцепцијата на наставниците и на учениците, за размерот на физичкиот булинг во училиштето, се релативно слични. Истражувањето заклучува дека наставниците имаат добар увид во тоа што им се случува на учениците во училиштето.

Друг интересен податок се однесува на перцепцијата за тоа колку се пријавува врсничкото насилство во училиштето и во овој случај перцепциите на наставниците и на учениците се речиси идентични. Истиот став го имаат 75% од учениците.

Во однос на **причините за булинг**, учениците навеле дека неможноста на жртвата да се спротивстави (без разлика дали тоа е вербално и физичко спротивставување) е една од главните причини за булинг. Според учениците, оценките на жртвата, како и местото од каде е ученикот (односно дали е од Скопје или е од периферијата) се најмалку честите причини за булинг. Битно е да се напомене дека поради методолошкиот пристап на истражувањето, дел од прецизноста на овие одговори е изгубена, односно дека наведените податоци се просеци на одговорите на учениците. Доколку се анализира на подетално ниво, истражувањето покажува дека голем дел од учениците одговориле дека битен фактор за булинг се и физичката попреченост, интелектуалната попреченост, верската и етничката припадност, меѓутоа одговорите се разликуваат врз основа на тоа за каков фактор се сметаат. Во суштина, најголемо несогласување меѓу учениците има токму по овие аспекти на булинг. Додека голем дел од учениците сметаат дека ова се чести причини за булинг, исто толкав дел сметаат дека тие тоа не се. Во секој случај, учениците се согласни дека немоќта на жртвата да се заштити е една од главните причини за врсничко насилство и ова целосно се совпаѓа со теоретската позадина на односите на моќ во општеството, односно, врсничкото насилство, слично како и секое друго насилство, е многу повеќе однесување за покажување моќ, отколку за добивање некој друг резултат од истото.

Тоа што е забележително во одговорите на наставниците е дека тие генерално се конзистентни со одговорите на учениците. Истите или слични категории го држат врвот на рангирањето и кај учениците и кај наставниците, во однос на тоа кои фактори се меѓу главните причини за појавата на булинг. Воедно, истите категории се присутни кај двете групи испитаници и се со мали разлики на дното на рангирањето. Повторно, за разлика од ставовите за дискриминација и говор на омраза, ставовите на наставниците и на учениците, за причините за булинг, се слични.

## ЛИЧНИ ИСКУСТВА

Кога се работи за **личните искуства на учениците со булинг**, само 12,7% од нив одговориле дека им се случил булинг во училиштето во изминатата година. Притоа, фокусот на прашањето не е видот на булинг, вербален наспроти физички, туку спротивното. Тоа значи дека 87,3% од учениците рекле дека не им се случил булинг, што претставува значителна бројка, врз чија основа би можело да се тврди дека булингот во училиштата, во изминатата година, засегнал само нешто повеќе од 1 од 10 ученици.

Слична е состојбата и со прашањето за булинг надвор од училиштето. Процентот на тие што потврдиле дека им се случил булинг надвор од училиштето е малку поголем, односно 16,5% од учениците одговориле потврдно на ова прашање. Исто така, 15,7% од учениците потврдиле дека им се случил булинг на социјалните мрежи. Не постојат значајни разлики меѓу учениците врз основа на полот или на етничката припадност.

Сепак, како што беше случајот и со прашањата за личното искуство со говор на омраза, така и за овие прашања процентот на учениците кои не одговориле е доста голем – околу 20% од учесниците во истражувањето не дале одговор вкупно на сите прашања, а само на прашањето за личните искуства со булинг на социјалните мрежи одговор не дале дури 35% од учениците, што е повеќе од една третина. Истражувањето вели: „Се забележува дека во моментот кога прашањата преминуваат од перцепција за тоа што им се случува генерално, кон тоа што им се случува ним лично, учениците реагираат со одбивање да одговорат.“ Дополнително, при проверка на случајноста за ваквата нереспонзивност, кога се работи за сензитивни теми поврзани со личните искуства на учениците, истражувањето покажува дека ова однесување не е случајно. Истражувањето заклучува дека ваквата појава укажува на два поврзани феномени од кои едниот се однесува за сериозноста на булингот во училиштето, како и на тоа дека може да се очекува голем број од оние што не одговориле на прашањата за личното искуство, во суштина да биле жртви на некоја форма на булинг.

И покрај сите овие наведени фактори, ако се земе предвид збирната бројка на оние ученици кои потврдиле дека биле жртви на булинг, без разлика на видот и на местото кај што се случил настанот, тогаш истражувањето покажува дека приближно една третина од учениците (31,8%) биле жртва на некоја форма на булинг во изминатата година. Треба да се земе предвид и големата бројка на тие што не дале одговор, која збирно изнесува 30,6%. Дополнително, се забележува дека учениците од албанска етничка припадност се помалку склони да кажат дека биле жртва на булинг (слично како и во случајот со говор на омраза), во споредба со учениците од македонска или друга етничка припадност.

Најголем дел од искуствата со булинг се состоеле од навреди и исмевање (59% од учениците го одговориле ова), но не е мала и бројката на оние кои потврдиле дека биле жртва на физичко малтретирање (21%). Притоа, физичкото малтретирање има родова димензија, односно е многу почесто меѓу момчињата, одошто меѓу девојчињата. Меѓу другите одговори што ги дале учениците – жртви на врсничко насилство, се: правење лажен профил за жртвата на социјални мрежи (2,8%), ширење гласини (2,8%) и сексуално вознемирување (0,7%). Повторно, мора да се напомене дека, иако сексуалното вознемирување е одговорено како искуство на учениците во мал број, сепак 100% од жртвите кои дале одговор биле девојчиња, што значи дека и овде родовата димензија игра значајна улога.

## ФОКУС-ГРУПА

Учесниците во фокус-групата посветија најмногу внимание на темата врсничко насилство, односно булинг. Булингот, како и последиците од него, беа перципирани како најгорливи проблеми за кои се смета дека се потребни итни стратешки и практични решенија.

Голем дел од испитаниците говореа за своите лични искуства и за тоа како се справуваат со булингот, без разлика дали се во својство на вработени во училиштето или се родители. Имено, вработените во училиштата посочија на зголемување на врсничкото насилство, особено откако учениците се вратени во училишните клупи по намалувањето на рестриктивните мерки од пандемијата. Дополнително, се потврди ставот дека булингот често се случува, или, во најмала рака, се споделува преку дигиталните алатки или социјалните мрежи. Дел од претставниците на стручните служби говореа за „скриен булинг“, имајќи предвид дека ваквото насилство ретко се пријавува, дека тие лично не го гледаат, а учениците немаат обичај отворено да зборуваат за оваа појава со нив. Интересен е и податокот кој го сподели еден претставник, психолог, во фокус-групата, на реакцијата што ја добива од учениците кога ќе се отвори темата на врсничко насилство во училиштето. Имено, тој рече дека тоа е појава за која учениците сметаат дека самите треба да ја решаваат и дека колку повеќе „возрасните „дигаат врева“, толку повеќе им е одбивно да зборуваат на таа тема. Дополнително, како проблем беше истакнато и мислењето дека дел од учениците воопшто не се запознаени со терминот „булинг“ и не можат да направат јасна разлика меѓу тоа што е „проблематично однесување“ и тоа што е „секојдневно и прифатливо однесување“.

Проблемот со препознавање на булингот и потребата од едукација беше препознаен и како проблем што е присутен и меѓу наставниците/професорите. Испитаниците конкретно посочија дека голем дел од наставничкиот кадар нема капацитет да распознае и да разликува што е булинг, а што е игра меѓу учениците. Одовде произлегува дека се потребни обучувања и доедукација на самиот кадар, наставниот и стручната служба, за препознавање на врсничкото насилство и за здобивање со техники за справување со феноменот.

Во однос на прашањето „Што се презема за да се спречи булингот?“- сите учесници понудија различни пристапи и методи кои се применуваат во нивната институција. Така на пример, се организираат трибини, се советуваат и едуцираат учениците за време на класните часови, се применуваат посебни техники за кои дел од стручните служби се обучени да ги применуваат, се изготвуваат програми, водичи за меѓуврсничка медијација, итн. Од овој податок се извлекува заклучок дека нема хомогена, стандардизирана метода која се применува за покревање на свеста и за едукација меѓу учениците, туку сите училишта применуваат свои алатки со кои се запознаени или обучени.

Сепак, претставниците на Бирото за развој на образованието истакнаа дека Бирото подготвува стандардизирани прирачници и програми за едукација на наставничкиот кадар. Беше истакнато дека проблемот настанува при имплементацијата на програмите. Имено, и покрај постоењето на вакви годишни програми за обучување на наставничкиот кадар и стручната служба, испитаниците велат дека училиштата не ги ставаат како приоритети во училишните годишни програми. Како ограничување на програмите пак, а видливо како потреба од страна на Бирото,

е вклучувањето на учениците во креирањето на програмите. И ова е еден битен фактор за справување со проблемот (особено ако се земе предвид дека учениците имаат перцепција дека за оваа тема, како проблем, говорат само возрасните), а тоа е потребата од партиципативен пристап, односно да се вклучи гласот на самите ученици при донесувањето потенцијални решенија.

Во поглед на пријавувањето на насилството, сите учесници се сложуваат дека тоа не се пријавува често. Постојат разлики во ставовите зошто тоа не се пријавува, но генерално тие се движат од немање доверба во системот, како и од непознавање на механизмите за пријавување, па сè до страв да се пријави, и тоа како од страна на учениците, така и од страна на самите родители.

Како и во поглед на дискриминацијата, така и за врсничкото насилство, испитаниците сметаат дека булингот започнува уште во основното училиште, а продолжува да се провлекува и во текот на средното образование. Оттука, потребно е да се посвети уште повеќе внимание на овој проблем во основните училишта, во поглед на собирање податоци и во поглед на воведување превентивни мерки, од најмала возраст. Идентично, работата со стручните служби беше истакната како предизвик, односно повторно се истакна перцепцијата на учениците за улогата на стручните служби како дисциплинска мерка, а не како служба за психолошка и советодавна поддршка.

Конечно, во поглед на темата – булинг, учесниците во фокус-групата ја истакнаа потребата од размена на добри практики, односно од успешни приказни за справување со случаи на булинг кои ќе се споделуваат на партнерско ниво меѓу сите училишта. Значи потребата од воспоставување мрежи, платформи, меѓу самите училишта, е видлива и може да игра голема улога врз напорите за намалување на проблемот со врсничко насилство/булинг.

# ЗАКЛУЧОК

## ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА ДИСКРИМИНАЦИЈА

Ставот на секој трет ученик е дека постои дискриминација во училиштата. Загрижува фактот дека една третина од учениците сметаат дека дискриминацијата е присутна или многу присутна во училиштето. Дополнително, загрижува и фактот дека голем дел од наставниците не ја делат истата перцепција, односно сметаат дека дискриминацијата е значително помалку застапена – изразено во проценти, 17,7% од наставниците сметаат дека дискриминацијата е присутна или многу присутна меѓу учениците, од кои само 1,3% сметаат дека е многу присутна. Оваа значителна разлика меѓу наставниците и учениците покажува дека или не постои свест и развиен капацитет кај наставниците за препознавање на дискриминацијата, или таа се случува зад „скриени врати“, што претставува уште поголем предизвик за адресирање.

Учесниците во фокус-групата делумно ги потврдија резултатите од квантитативната анализа. Пред сè, мал број од учесниците всушност и воопшто и' посветија внимание на темата – дискриминација во училиштата. Многу повеќе од нив беа посветени на проблемот со врсничко насилство/булинг, што остава впечаток дека дискриминацијата не е приоритетна тема или предизвик за нив, или пак не е област што е препознаена како еден од главните проблеми.

Од друга страна, антидискриминационата национална законска регулатива е хармонизирана со најголем број меѓународни стандарди за спречување и заштита од дискриминација. Барем „на хартија“, во моментот постои сеопфатен пристап кон заштита на граѓаните од дискриминација, кој вклучува повеќе нивоа, тргнувајќи од уставното, кривичното и граѓанското право, па до најновиот Законот за спречување и заштита од дискриминација, од 2020 година.

И покрај ова, квалитативниот тек на истражувањето покажа дека дел од испитаниците сметаат дека законите имаат пропусти, а многу од подзаконските акти кои се однесуваат на темава и го опфаќаат образовниот процес, не се донесени. Дел од испитаниците сметаат дека има пропусти во законската рамка за средно образование, бидејќи, иако дискриминацијата во него е забранета, сепак не се вклучени одредби кои предвидуваат одговорност, или парична казна за директорот на училиштето, доколку е утврдено непостапување во случај на дискриминација.

## ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

### ГОВОР НА ОМРАЗА

Иако националната правна рамка за говор на омраза му придава голема важност на овој феномен, имајќи предвид дека говорот на омраза е појава која најчесто се смета за кривично дело, истражувањето покажа дека говорот на омраза претставува една исклучително важна, а истовремено и тема на која образовните институции, се чини, и' посветуваат најмалку внимание.

Мнозинството од учениците смета дека говорот на омраза е или присутен (35,3%) или многу присутен (15,9%), односно вкупно 51% од учениците. Тоа значи дека повеќе од секој втор ученик го дели ова мислење, што не само што е загрижувачки податок, туку е податок кој укажува на итна потреба од преземање мерки за адресирање на проблемот. За разлика од учениците, наставниците се помалку склони кон ставот дека говорот на омраза е присутен меѓу учениците во нивното училиште. Секој втор ученик смета дека постои говор на омраза, а секој трет наставник смета дека ваквата појава воопшто не постои. Само 2% од наставниците сметаат дека говорот на омраза е многу присутен.

Оваа спротивност во ставовите повторно укажува на тоа дека или наставниците немаат капацитет да препознаат кога се случува говор на омраза меѓу учениците, или пак учениците се помалку склони да практикуваат говор на омраза пред наставниците. Во секој случај, самите ставови од учениците за големината на проблемот, а уште повеќе во комбинација со ставовите на наставниците за непрепознатливоста на проблемот, се загрижувачки наоди.

Дополнително, истражувањето упатува на заклучок дека постои голема тешкотија да се зборува за личното искуство со говор на омраза од перспектива на жртва. Од една страна, голем број ученици сметаат дека омразата е изразена преку говорот во училиште и е честа појава, а од друга страна само мал дел од нив се подготвени да зборуваат за тоа, а оттука и да пријават доколку биле жртви на говор на омраза. Иако овој аспект не е главен дел на истражувањето, сепак е добар показател за степенот на свесност и за стравот што превладува кога се работи за изразување на личните искуства со горливи теми, како што е говорот на омраза.

И учениците, и наставниците сметаат дека говорот на омраза е најраспространет на социјалните мрежи. Од оние ученици што одговориле, околу една четвртина (25,2%) биле изложени на некоја форма на говор на омраза во изминатата година. Притоа, за ова искуство нема разлика каде се случил говорот на омраза, дали во училиштето, надвор од училиштето или на социјалните мрежи.

## ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

### ВРСНИЧКО НАСИЛСТВО / БУЛИНГ

Националната правна рамка за заштита на децата од насилство е широка и опфаќа повеќе закони. Некои од овие закони, особено оние од областа на образованието (како Законот за основно образование и Законот за средно образование), експлицитно вклучуваат одредби за регулирање на врсничкото насилство/булинг, додека други пак ја регулираат материјата на превенција и заштита на децата од секој вид насилство, вклучително и од врсничкото насилство, онаму каде што може да се протолкува како такво. Дополнително, државата има изготвено повеќе национални стратегии, акциски планови и концепции во кои се предвидуваат активности и методи за искоренување на врсничкото насилство и за заштита на психо-физичкото здравје на децата, како што се Националната стратегија (2020-2025 година), проследена со Акциски план (2020-2022 година) за превенција и заштита на децата од насилство, Националната стратегија за млади, 2016-2025 година и Концепцијата за основно образование. Значи, институциите сè повеќе го препознаваат проблемот на врсничко насилство во образовниот систем и (најмалку декларативно) преземаат мерки за ставање крај на овој вид насилство.

Истражувањето го потврдува заклучокот дека булингот е редовна појава во животот на средношколците во Скопје. Речиси две третини од учениците во средните училишта сметаат дека има врсничко насилство помеѓу учениците во нивното училиште, а околу една третина биле жртва на некоја форма на врсничко насилство во изминатата година. Мнозинството сметаат дека само мал дел од булингот се пријавува, а најмногу се случува во основното училиште.

Постои силна корелација меѓу полот и перцепцијата за случено врсничко насилство, при што девојчињата го имаат ставот дека булингот е повеќе застапен во нивното училиште. Слично како и кај дискриминацијата, овој факт може да се должи или на тоа што девојчињата имале повеќе искуство со булинг, или се посвесни и имаат капацитет да препознаат кога истиот се случува.

Учениците се согласни дека немоќта на жртвата да се заштити е една од главните причини за врсничко насилство и ова целосно се совпаѓа со теоретската заднина на односите на моќ во општеството. Најголем дел од искуствата со булинг се состоеле од навреди и исмевање (59% од учениците го одговориле ова), но не е мала и бројката на оние кои потврдиле дека биле жртва на физичко малтретирање (21%). Иако сексуалното вознемирување е споделено како искуство на учениците во мал број, сепак 100% од оние кои одговориле дека биле жртви на вакво насилство, биле девојчиња.

За разлика од ставовите поврзани со присуството на дискриминација и говор на омраза, наставниците имаат конзистентни ставови со учениците кога станува збор за булинг. Нивните перцепции за присуството, изложеноста, причините и пријавувањето на булинг се поклопуваат со оние на учениците. Ова води до заклучок дека тие се добро запознаени со феноменот и имаат капацитет да го препознаат, тогаш кога тоа се случува во рамки на училиштето.

Сепак, од препознавање до реагирање, односно до преземање мерки, видлива е дискрепанцата, која беше претежно истакната за време на спроведувањето на квалитативниот дел од истражувањето. Многу од учесниците во фокус-групата упатуваат на

проблемот на нереагирање на наставно-научниот кадар. Дополнително, како заклучок на испитаниците е дека стручните служби во училиштата не се доволно вклучени во решавањето на проблемот, бидејќи се перципирани од учениците како казна и дисциплинска мерка, а не како служба за психолошка и советодавна поддршка.

Понатаму, овој дел на истражувањето покажа дека нема хомогена, стандардизирана метода која се применува за покревање на свеста и за едукација меѓу учениците за врсничко насилство, туку сите училишта применуваат свои алатки со кои се запознаени или обучени. Ова е во спротивност со националната правна и стратешка рамка, како и со правилниците и водичите кои се изготвуваат од Бирото за развој на образованието.

Конечно, кај фокус-групата беше видлива потребата од дополнителни истражувања, од работа со учениците од најрана возраст и за размена на добри практики, односно од успешни приказни на справување со случаи на булинг кои ќе се споделуваат на партнерско ниво меѓу сите училишта. Значи, потребата од воспоставување мрежи и платформи меѓу самите училишта може да игра голема улога врз напорите за намалување на проблемот со врсничко насилство / булинг.



# ПРЕПОРАКИ

- Неодложно е донесување на сите предвидени законски и подзаконски акти од областа на образованието, поврзани со врсничко насилство (булинг), дискриминација и говор на омраза;
- Да се превидат прекршочни глоби за раководните лица во образовните установи, доколку има непостапување во случаи на дискриминација, говор на омраза и врсничко насилство;
- Да се подигне свеста и да се зајакнат капацитетите на наставниот кадар и на стручните служби за препознавање и за соодветно реагирање во случај на дискриминација, говор на омраза и/или врсничко насилство (булинг), преку стандардизирани обуки;
- Активно следење и конзистентна примена од страна на училиштата на сите креирани образовни политики, вклучително на изготвени прирачници, водичи и упатства од надлежните органи за справување со и пријавување на проблемите со врсничко насилство (булинг), дискриминација и говор на омраза;
- Систематизирано вклучување на теми од областа на дискриминацијата, булингот и говорот на омраза во рамки на училишните програми и наставните содржини, со цел градење и јакнење на капацитетите на самите ученици за успешно да ги препознаат овие штетни појави;
- Интегрирање родово-сензитивно образование во наставните програми, имајќи ја предвид очигледната родова димензија и родови разлики во искуствата и перцепциите прикажани преку наодите од истражувањето;
- Преземање мерки од страна на училиштата за мотивирање на учениците да пријават случаи на дискриминација, булинг и говор на омраза;
- Суштинско и активно промовирање на работата на стручните служби во училиштата (педагог и психолог), со цел да се намали стигмата за нивната улога како дисциплинска (казнива) мерка и да се промовира нивната психолошка и советодавна поддршка на учениците;
- Спроведување сеопфатно истражување за преваленцата и опсегот на дискриминацијата, говор на омраза и врсничко насилство меѓу учениците во основно образование;
- Размена на добри практики и воспоставување мрежи, односно платформи меѓу училиштата, во однос на споделување методи и алатки за справување и искоренување на проблемите со дискриминација, булинг и говор на омраза;
- Мултисекторски пристап кон решавање на проблемите со дискриминација, говор на омраза и врсничко насилство, односно вклучување и на други служби, надвор од образовниот сектор, како што се центрите за социјална работа, граѓанскиот сектор и социјалните работници и дефектолози кои работат во рамки на некои од овие организации.

